

УДК 272/273 : 572 : [37] : [27–789.5]

Руслан Басенко

Ренесансні та християнсько-гуманістичні засади формування духовно-педагогічної ідентичності Ігнатія Лойоли: есенційні модуси релігійно-педагогічної експлікації

На основі вивчення академічного і конфесійного історико-релігієзнавчого добробку з анонсованої теми розкрито християнсько-гуманістичні та філософсько-антропологічні джерела, конкретизовано соціокультурні умови, обґрунтовано об'єктивні та суб'єктивні чинники становлення педагогічної ідентичності та освітньо-виховних практик засновника католицького ордену єзуїтів Ігнатія Лойоли – духовного лідера, геніального організатора та розважливого наставника молоді, який, називаючи себе прочанином, теоретично вибудував і реалізував глибоко продумані духовно-педагогічні смисли, втілення яких стало міцною основою т. зв. католицького Ренесансу і значно послужило переконливим успіхам посттридентського поступу католицької освіти і молодіжної політики.

Ключові слова: Ігнатій Лойола, орден єзуїтів, ігнатіанська педагогіка, «нове благочестя», «освічене благочестя», християнський гуманізм, «паризький метод», молодіжна політика, історіографія, педагогіка молитви, духовно-педагогічні смисли

Ruslan Basenko

Renaissance, humanist and Christian principles of formation of spiritual and educational identity of Ignatius Loyola: essence modes of religious and pedagogical explication

Based on the research of academic, confessional, historical and religious achievements, the Christian-humanistic, philosophical and anthropological sources are revealed, socio-cultural conditions are specified, the objective and subjective factors of formation of identity and pedagogical practices of the founder of Catholic Jesuit order – Ignatius Loyola – are substantiated. He was a spiritual leader, a brilliant organizer and a sensible youth mentor, who, while calling himself a pilgrim, theoretically built and implemented profound spiritual and pedagogical meanings, which later became the foundation for so-called «Catholic Renaissance» and contributed to the convincing success of post-Tridentine advancement of Catholic education and youth policy.

Keywords: Ignatius Loyola, the Jesuit Order, Ignatius pedagogy, «new piety», «enlightened piety», Christian humanism, «Paris method», youth policy, historiography, pedagogy of prayer, spiritual and pedagogical meanings

В історії становлення європейської цивілізації добою, лідери якої змінили світ, зокрема, було XVI століття – період динамічного

9. Історичний розвиток теології та релігієзнавства

переходу від Середньовіччя до Нового часу, епоха доволі багатогранних культурно-інтелектуальних (Ренесанс і християнський гуманізм), духовно-релігійних (Реформація та Контрреформація), політико-географічних (Великі географічні відкриття) та соціально-економічних (початок первісного нагромадження капіталу) змін. Цілком зрозуміло, що зазначені події були б неможливими без вмотивованої ініціативності та гідної подиву наполегливості, почасти творчого натхнення та впевненої амбіційності тогочасних духовних і політичних лідерів, завзятих мандрівників, педагогів, наставників, ранньомодерних інтелектуалів. Знаковою постаттю з-поміж релігійних лідерів та організаторів педагогічної діяльності того часу був засновник і перший генерал ордену єзуїтів (Товариства Ісуса) іспанський дворянин Ігнатій Лойола (1491–1556 рр.).

Дослідженню духовно-релігійної спадщини та суспільно-педагогічних ініціатив Ігнатія Лойоли присвячений значний за обсягами та широтою академічних зацікавлень спектр історіографічної єзуїтики, яка містить низку галузевих конотативних структур – історичні, історико-педагогічні, філософські, релігієзнавчі, культурософські, джерелознавчі, герменевтичні та богословсько-теологічні студії. Передусім історична довідка про Ігнатія Лойола містилася у працях із загальної історії Контрреформації та ордену єзуїтів. Це наукові доробки В. Бангерта, Р. Бірелея, Т. Блінової, Г. Бьомера, Г. Вдовіної, А. Вульфйуса, Р.-Ф. Гетте, Т. Гризінгера, Ж. Губера, М. Інглота, В. Кіку, Ж. Лакутюра, Р. Марека, М. Мелеші, Д. Мітчела, Г. Моно, М. Муллета, Д. Міхневича, Дж. Оліна, А. Папазової, Н. Свиридової, С. Сeryкова, М. Філіппсона, К. Харламповича, К. Холіса та інших. Безпосередньо історичний портрет Ігнатія Лойоли був предметом дослідження таких науковців, як О. Андреев, О. Биков, Дж. Бродрік, А. Марек, Дж. Меллі, Б. Муни, А. Перроа, М. Пусел, Х. Ранер, Л. Ранке, П. де Рібаденейра, В. Цветов (цілісно вивчали життя та діяльність першого єзуїта), Р. Барт, Ж. де Гібер, Ф. Імода, Ш. Кіхле, А. Коваль, Х. Меллоні, Дж. Оммен (розкривали зміст духовно-інтелектуальної спадщини засновника єзуїтів). Крім того, історики осмислювали модернізаційні заходи Ігнатія Лойоли щодо переоблаштування католицької релігійної моделі (М. Вебер, А. Гарнак, Д. Шмонін), досліджували його внесок у генезу педагогічної системи Товариства

Ісуса (Г. Ганс, П.-Х. Кольвенбах, В. Лявшук, Г. Навольська, А. Темкін, К. Шмідт), співставляли Ігнатія Лойолу з відомими релігійними лідерами (П. Біциллі, В. Бачинін, В. Майерс), висвітлювали особливості його світогляду та суспільно-релігійних поглядів (А. Дем'янович, І. Ісіченко, Г. Кольб, Т. Шевченко та інші).

А втім, попри значну увагу вчених до історичного портрета Ігнатія Лойоли та безсумнівну репрезентативність існуючих наукових робіт, все ж його постать залишається доволі неоднозначною, дедалі частіше викликає жвавий інтерес та гостру дискусію як на зарубіжних, так і на вітчизняних релігійних форумах. Більше того, окремі аспекти діяльності Ігнатія Лойоли залишаються поза увагою дослідників або ж вивчені спорадично. Це, насамперед, історико-релігієзнавчі виміри ціннісно-сміслових ідеалів та духовно-педагогічних ініціатив Ігнатія Лойоли, соціокультурна інтерпретація його духовної спадщини у контексті християнсько-гуманістичних та ренесансних освітньо-виховних пріоритетів ранньомодерної доби.

Мета статті вбачається у розкритті особливостей формування етико-антропологічних і духовно-педагогічних ідеалів Ігнатія Лойоли, визначенні місця у його духовній ідентичності та ціннісно-сміслових пріоритетах гуманістичних магістралей і гуманітарно-педагогічного контексту європейського Відродження.

Невід'ємною складовою частиною європейського та світового освітньо-педагогічного ландшафту вже близько п'яти століть поспіль є духовно-педагогічна, академічно-інтелектуальна, місіонерська та соціальна ініціатива католицького ордену єзуїтів. Засновником і натхненником, харизмою і запалом, апостолом та ідеєю товариства був іспанець Ігнатій Лойола, духовно-педагогічні та етико-антропологічні ідеали якого відіграли смислотворчу, а організаційно-педагогічні заходи – інституційну роль у заснуванні та реалізації широких освітньо-виховних і наставницьких практик ордену єзуїтів щодо організації піклування про духовне і професійне становлення ранньомодерної європейської молоді.

Соціокультурний фон формування духовного мислення та ціннісно-сміслових координат першого єзуїта, на наш погляд, був досить багатовимірним. На нього чинили вплив як об'єктивні тенденції суспільного розвитку країн Західної Європи ранньомодерної доби,

9. Історичний розвиток теології та релігієзнавства

інтелектуальні рухи та реформаційні течії, так і суб'єктивний досвід власних переживань, ціннісно-педагогічні уроки життєвого шляху, їхнє переосмислення під кутом зору духовних пріоритетів і християнських чеснот.

Відомо, що життєвий шлях засновника єзуїтів розпочався в аристократичному середовищі пізньосередньовічної Іспанії. Ігнатій (повне ім'я – Ініго Лопес де Рекальдо де Оньяс-і-Лойола) народився в 1491 р. в іспанській провінції Гвіпускоа у фортеці Лойола. Родина Ігнатія належала до стародавнього лицарського роду, брала активну участь у державному, суспільному та церковно-релігійному житті тогочасних Піринеїв. Досягнувши чотирнадцятилітнього віку, Лойола став пажом при дворі світського вельможі та дипломата Хуана Веласкеса де Куельяра. У його фортеці в Аревало майбутній єзуїт познайомився зі світською культурою, здобув основи правових знань, досвід адміністрування і ведення ділових перемовин. Під впливом аристократичного виховання, педагогічні критерії якого зосереджувалися навколо світських ідеалів лицарської культури, формувалися й цінності Ігнатія. Він високо ставив такі чесноти, як дисциплінованість, тактовність у взаєминах, надійність, значної уваги надавав слову честі, положенню в суспільстві, лицарство вимагало конкретних дій, соціальної участі, шляхетна культура викикала у юнака інтерес до похвал і світських радощів [1, с. 14, 17]. Утім згодом Лойола дещо скептично оцінить першу частину свого життєвого шляху. «До двадцяти шести років, – згадуватиме чернець Ігнатій про своє світське життя як про шлях прочанина (мовлячи у третій особі), – він віддавався марноті світу, найбільше йому були до вподоби ратні вправи, позаяк відчував він велике і безглузде бажання здобути славу» [2, с. 3]. Цілком очевидно, що тогочасні традиції світського виховання вияскравили в системі ціннісно-сміслових, а згодом духовно-педагогічних пріоритетів Лойоли такі чесноти, як активність та ініціативність, небайдужість і завзятість, працелюбство і запал, він переконався у важливості тілесних сил, мужності та вольових зусиль, у нього з'явився інтерес до належного визнання та суспільного винагородження за натхненну працю.

Молоді роки Ігнатія Лойоли припали на розквіт в Іспанії правління католицьких королів, країна цілком небезпідставно володіла

статусом найрелігійнішої держави Західної Європи. Родина Лойоли, як і більша частина іспанського суспільства, була глибоко віруючою, брала активну участь у вшануванні католицьких свят, молитовних процесіях, релігійних прощах, дотримувалася всіх традицій католицького благочестя. Цілком закономірним було те, що Інатій Лойола з раннього дитинства був знайомий із християнськими цінностями, дотримувався католицької обрядовості. Знав Лойола й про інший бік тогочасного католицизму, про інституційну кризу Апостольського престолу, про розклад внутрішньоцерковного життя. Більше того, сучасний католицький теолог Ш. Кіхле зазначав, що вельможа Ігнатія Веласкес де Куельяр мав приязні взаємини з видатним церковним діячем, архієпископом Толедським, духовним наставником іспанських королів кардиналом Хіменесом де Сиснеросом, який увійшов в церковну історію як реформатор католицьких інституцій та засновник оновленої університетської традиції [1, с. 20]. Сиснерос розумів, що християнська Європа відчувала необхідність змін й прагнув такої духовності, яка була б співзвучною гуманістичним тенденціям Раннього Нового часу. Толедський архієпископ провів реформу, яка модернізувала моральні та пастирські засади діяльності іспанського кліру. Втім Сиснерос бачив, що така реформа не може бути глибокою та ефективною без змін інтелектуального життя церкви, передусім основ навчання і виховання духовних осіб [3, с. 46].

Відтак релігійне виховання та знайомство зі станом духовного та інституційного життя католицької церкви не лише сформувало у молодого Ігнатія духовно-моральні основи релігійної ревності та християнської побожності, але й заклало підстави для його майбутніх міркувань про необхідність перегляду ідеологічно-інституційних засад католицької освіти і виховання, результатом яких стала ігнатіанська духовно-педагогічна концепція, педагогіка молитви, духовних вправ, наставницької харизми та молодіжної ініціативи.

Розглядаючи ідейно-інтелектуальну панораму формування педагогічного мислення Ігнатія Лойоли, насамперед слід звернути увагу на проторенесансний релігійно-просвітницький рух «Нового благочестя» («Devotio Moderna»). Відомо, що цей напрям пізньосередньовічної суспільної думки та освітньо-просвітницької ініціативи виник

9. Історичний розвиток теології та релігієзнавства

наприкінці XIV ст. у північних провінціях Нідерландів. Його ідеологи (Я. Ван Рейсбрук, Г. Грооте, Г. Зербольт, Ф. Кемпійський) та практики (І. Целе, А. Гегій) запропонували нову систему морально-етичних і духовно-педагогічних ставлень до церковної традиції, Бога і Людини, тим самим заклавши фундаментальні основи «християнського гуманізму» Північного Відродження. «Нове благочестя» збагатило тогочасну ідеологію думкою про практичну діяльність як основну християнську чесноту, положенням про зусилля, працю, духовно-моральне самовдосконалення та мобілізацію духовних сил людини як головні умови зростання особистості, ідеєю єдності освіти та християнської духовності [4, с. 183–184].

Про те, що засновнику єзуїтів були відомі основоположні ідеї «Нового благочестя», свідчать записи в «Заповіті прочанина». У джерелі зазначалося, що Лойола, подорожуючи до Монтсеррату (1522 рік) сповідався у благочестивого духівника, очевидно француза Жана Шанона, який розповів йому про програмну працю руху «девотон» «Про наслідування Христа» («Imitatio Christi») Ф. Кемпійського [5, с. 16–17]. Варто підкреслити, що «Нове благочестя» мало яскраво виражену етичну орієнтацію, у центрі його уваги було положення про моральну боротьбу. Антропологічний ідеал вчення – істинний християнин, який перебуває у постійній боротьбі з пристрастями, неухильно йде по шляху самоудосконалення, яке, в свою чергу, розглядалося рухом «девотон» як індивідуальний акт. Так, в ідеології нідерландського релігійно-етичного вчення зародилася ідея індивідуального благочестя, яка, без сумніву, заклала ціннісно-сміслові основи ренесансного гуманізму [6, с. 9]. Приміром, у творі «Про наслідування Христа» зазначалося: «Будь ревним до успіху, отримаєш нагороди за свою працю. Стережись безтурботності. Той досягає вершин добродітності, хто мужньо йде до перемоги. Запалюйся душею наслідувати добрі приклади. Яка шкода не дбати про справу свого покликання!» [7, с. 36–37].

Рух «девотон» збагатив ігнатіанський педагогічний ідеал традиційно-християнськими за ідейними джерелами, але новими, світськими за своєю принциповою сутністю етико-антропологічними положеннями про необхідність активної діяльності людини, інтересом до добрих і благочестивих справ, цінністю діяльного запалу та побожної ініці-

ативи. Місце найважливіших чеснот було відведено працьовитості й активності, рішучості та зусиллям, розважливості й раціональності, небайдужості та ревності. Ігнатій Лойола рішуче засудив неробство, надмірний аскетизм та умертвіння тілесних сил, які були середньовічною перепоною на шляху до оновленого католицизму, нового звучання набули талант і обдарування особистості, тілесна сила та увага до зовнішнього вигляду як умови ефективної суспільно-педагогічної ініціативи. Статус головної духовно-педагогічної чесноти було закріплено за діяльною побожністю, яка, синтезувавши аскетизм схоластичного середньовіччя та індивідуалізм Ренесансу, унормувала споглядання і дію, які в єзуїтській інтерпретації взаємно доповнили та збагатили одне одну.

З цього приводу сучасний дослідник творчо-педагогічної спадщини Ігнатія Лойола А. Коваль зазначав, що перший єзуїт у своєму споглядальному досвіді, насамперед, шукав практичні вказівки до діяльності. Парадокс Лойоли вчений вбачав у тому, що він поєднав ознаки типового «катафатика» і «людини дії» [8, с. 401].

Діяльний характер духовно-педагогічної ініціативи Товариства Ісуса Лойола анонсував у програмно-інституційних документах ордену. «Спільнота, – зазначалося у «Формулах інституту Ігнатія», – заснована головно з метою докласти особливих зусиль для поступу душ у християнському житті та науці. Ті, хто долучаються до нас ... повинні вдень і вночі бути готовими виконувати нелегке завдання свого покликання» [9, с. 3, 7]. Тому цілком обґрунтованим видається висновок зарубіжного культуролога П. Біциллі про те, що виховним ідеалом ігнатіанської педагогіки було формування практика і діяча [1, с. 206]. Відомо, що в Середньовіччі життя, проведене у спогляданні, («*vita contemplationis*») вважалося ідеальною сутністю, вершиною святості, мірою мудрості, а тому цінувалося набагато вище за життя діяльне («*vita activa*»). Ігнатій Лойола сформулював нову суспільно-релігійну концепцію «святості в діяльності» [1, с. 216] або «споглядання в діяльності» («*contemplativus in actione*») [11, с. 136], тим самим синтезувавши два образи християнського життя і заснувавши новий тип ченця і духовного наставника [11, с. 244]. Істотним було й те, що перший єзуїт не лише ідеологічно вибудував модель активної духовності («*active spirituality*»), але й обґрунтував педагогічну систе-

9. Історичний розвиток теології та релігієзнавства

му методів і форм її реалізації у тогочасній європейській молодіжній політиці Товариства Ісуса [12, с. 18].

Упровадженням в єзуїтську педагогічну концепцію престижу педагогічних цінностей європейського гуманізму Товариство Ісуса значною мірою завдячує навчання Ігнатія Лойоли в гуманістичному середовищі іспанських університетів в Алкалі (1526 рік), Саламанці (1527 рік) і Паризькому університеті (з 1528 р.), яке він розпочав у досить зрілому, як для шкільництва, віці – в 35 років. Відомо, що вагомий вплив на інтелектуальну та суспільно-релігійну атмосферу іспанських університетів чинили новонароджені гуманістичні ідеї європейського Відродження (передусім антропологічна доктрина Еразма Роттердамського, філософсько-педагогічні погляди Хуана Луїса Вівеса). Гуманісти збагатили тогочасну дидактичну практику яскраво вираженим мовно-літературним складником, ідеями цілісного виховання особистості, положеннями про максимальний розвиток усіх талантів та обдарувань молоді, утвердженням гуманістичних чеснот раціональності та розважливості. Важливо підкреслити, що народження гуманістичних цінностей відбувалося у запеклій боротьбі зі схоластичною традицією. Приклади таких дискусій наводив Ігнатій Лойола. Він розповідав, що, навчаючись та проповідуючи в Алкалі, мав суперечку з ченцем, який стверджував, що говорити про чесноти і вади можуть лише вчені, й додавав: «Сьогодні навколо стільки хиб від Еразма та інших, які одурили цілий світ» [5, с. 62].

Водночас в історичній та конфесійній єзуїстиці немає однозначної відповіді на питання, коли і в якій мірі Лойола вивчав етико-дидактичні трактати гуманістів. Наприклад, згадуваний вже Ш. Кіхле писав, що «Керівництво для християнського воїна» («*Enchiridion militis christiani*») Еразма Роттердамського Ігнатій прочитав не пізніше того часу, коли перебував в Алкалі, проте з часом відклав його в сторону [10, с. 46]. Натомість католицький теолог Ж. де Гіббер наводив історичні свідчення про те, що Ігнатій Лойола, перебуваючи в Алкалі, хотів прочитати Еразма, проте почувши, що з приводу цього автора є сумніви, вирішив ніколи його не читати, сказавши, що є достатньо книг, які не викликають жодних сумнівів [2, с. 598].

Як бачимо, Ігнатій Лойола, будучи ревним християнином та активним поборником католицької традиції, обережно ставився до творчої спадщини гуманістів. У той же час ідейно-інтелектуальна сила, історична своєчасність та смислова справедливість духовно-педагогічних ідей європейського гуманізму, який ставав міцною основою інтелектуального, передусім, академічного життя Західної Європи, не залишали можливостей для ігнорування його освітньо-виховних впливів, а відтак педагогічні новації гуманістичних наставників здобували все більше перспектив стати впізнаваними в ідеологічно-інституційних засадах педагогічної ідентичності ігнатіанської освітньої системи.

Відтворення у дидактично-виховній системі чину святого Ігнатія набули й освітньо-філософські та інституційно-організаційні засади «паризького методу». З його освітніми пріоритетами Ігнатій Лойола зіштовхнувся під час навчання в Сорбоні. З лютого 1528 р. він розпочав вивчати гуманітарні науки (латину та *trivium* і *quadrivium*) у колегії Монтег'ю, а з жовтня 1529 р. філософію і теологію в колегії святої Варвари Паризького університету. По завершенні навчання йому було присвоєно спочатку ступінь бакалавра, згодом ліценціата, і лише 1535 р. – магістра [10, с. 44–45]. В роки навчання Ігнатія у Сорбонні, там перебував Еразм Роттердамський та Жан Кальвін, а університетська атмосфера створювала передумови для зустрічі схоластичної науки та щойно народженого гуманізму [10, с. 46; 5, с. 77].

Важливо підкреслити, що організаційно-педагогічні та дидактичні традиції Паризького університету («*Modus Parisiensis*») значно відрізнялися від освітньої структури найвідомішого на той час Болонського вишу («*Modus Italicus*»), який був заснований значно раніше. У Сорбонні головну роль відігравав теологічний факультет, тоді як «професійним» факультетом болонської традиції був юридичний. Окрім того, за системою «*Modus Parisiensis*» реалізовувалася гуманістична ідея організації навчання від простого до складного (від гуманітарних класів до філософії і теології), значна увага приділялася виховному складнику освітнього процесу, гуманітарній підготовці (насамперед опанування латини), активному навчанню через диспути, публічні виступи, власну літературну творчість [13]. Про вплив «паризького методу» на становлення педагогічного мислення

9. Історичний розвиток теології та релігієзнавства

Ігнатія Лойоли свідчить те, що його освітні принципи стали основою ранніх єзуїтських шкіл, задали тон і структуру ігнатіанської освіти (саме в академічному стилі Паризького університету, зокрема, було засновано в 1551 р. Римський колегіум Товариства Ісуса (Collegium Romanum)).

В низці духовно-педагогічних ідей ігнатіанської педагогіки пильним оком можна розгледіти й досвід переосмислення Ігнатієм Лойолою власного життєвого шляху, що підтверджує існуючі рефлексії наукової і конфесійної історіографії про формування ціннісно-педагогічних смислів орденських молодіжних ініціатив у тісному зв'язку з духовно-педагогічним досвідом та індивідуальним життєвим шляхом засновника єзуїтів.

Так, тривалий аскетизм Ігнатія Лойоли у Манресі, під час прощу до Єрусалиму та в Барселоні не минув безслідно. У «прочанина» значно погіршилося здоров'я. «Він, – зазначалося в «Заповіті», – мав серйозні клопоти зі своїм шлунок. П'ятнадцять днів його мучив біль, який не минав понад годину та викликав у нього пропасницю» [5, с. 75]. Відтак, як названі особисті причини, так і смислові настрої епохи вмотивували Ігнатія Лойолу, раніше ревного аскета, виробити нове ставлення до тілесних сил та здоров'я, зміст яких став основою фізичного виховання як невід'ємного складника ігнатіанської педагогіки.

Інформаційно багатим та репрезентативним щодо ігнатіанських ідей фізичного виховання та піклування про тілесні сили був лист першого єзуїта Франциску Борджа, герцогу Гандійському (Рим, 20 вересня 1548 р.). «Коли я дізнався, – пише Лойола, – якої згоди Вам вдалося досягти щодо духовних і тілесних предметів, я отримав гарну нагоду радіти в Господі нашому. Слід оберегати й зміцнювати шлунок та інші природні сили, а не послаблювати їх. Не давайте можливості тілесній природі слабіти. І душа, і тіло даровані Нам Творцем, і перед Ним нам належить звітувати. Хоч раніше я всіляко підтримував піст та утримання, в майбутньому схвалювати їх не буду, адже бачу, що через надмірні пости шлунок не може розвиватися природно [14, с. 367–368].

Дещо подібний взаємозв'язок вбачається між складним життєвим досвідом власного шкільництва Ігнатія Лойоли та заснуванням

освітньо-гуманітарної місії Товариства Ісуса. Відомо, що Лойола вперше сів за шкільну парту у 35 років, а фактично впродовж усього життя відчував нестачу знань, постійно наштовхувався на спорадичність власного знання латини. Натомість заснований Ігнатієм орден реалізував свої духовно-педагогічні смисли, передусім, в галузі гуманітарної освіти ранньомодерної європейської молоді.

Як бачимо, духовно-педагогічні та етико-антропологічні ідеї Ігнатія Лойоли, які стали ціннісно-смысловим фундаментом єзуїтської молодіжної політики, значною мірою були закладені його індивідуальним життєвим досвідом. Віхи життя та соціокультурні умови становлення Ігнатія Лойоли стали постачальниками ідей, а творча інтерпретація життєвих уроків – смислів і цінностей для моделі ігнатіанської педагогіки. В її структурі впізнаваним став відомий Лойолі зі студентських років «паризький метод», в принципах – пізньосередньовічні ідеї «нового благочестя», ренесансні і християнсько-гуманістичні цінності «освіченого благочестя», у місії – духовно-педагогічні пріоритети католицької традиції, у візіях – освітньо-виховні стратегії посттридентської духовності, в акцентах – ціннісно-педагогічні уроки індивідуального досвіду Ігнатія Лойоли, його чесноти та духовна харизма. А втім, представлене бачення генези духовно-педагогічних та етико-антропологічних ідеалів першого єзуїта не вичерпує усіх аспектів теми, адже формування педагогічної духовності Ігнатія Лойоли було педагогічно-процесуальним, він постійно збагачував власний досвід духовного зростання та практики педагогічного наставництва.

1. Бицилли П. М. Место Ренессанса в истории культуры / П. М. Бицилли ; сост., предисл. и коммент. Б. С. Кагановича. — СПб. : Мифрил, 1996. — 256 с.
2. Гибер Ж. Духовность Общества Иисуса : исторический очерк / Жозеф де Гибер ; пер. с итал. В. Басмова. — М. : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2010. — 680 с.
3. Жеравина О. А. Роль кардинала Хименеса де Сиснероса в истории университетского образования в Испании / О. А. Жеравина // Вестник Томского гос. ун-та. Сер. : Ист. науки. — 2003. — № 276. — С. 46–52.
4. Гурьянова Т. Н. «Новое благочестие» и его роль в становлении гуманистического движения в Германии / Т. Н. Гурьянова // Вестник Казанского технологического ун-та. Сер. : Ист. науки. — 2010. — № 3. — С. 182–185.

9. Історичний розвиток теології та релігієзнавства

5. Заповіт прочанина : автобіографія святого Ігнатія Лойоли, засновника Єзуїтів / пер. з англ. А. Маслюх. — Львів : Свічадо, 2003. — 98 с.
6. Григорьева И. Л. Эразм Роттердамский и духовная культура Нидерландов XIV–XV вв. / И. Л. Григорьева // Вестник Новгородского гос. ун-та. Сер. : Ист. науки. — 2000. — № 15. — С. 8–15.
7. Фома Кемпийский. О подражании Христу / Фома Кемпийский ; пер. с лат. К. П. Победоносцева. — Одесса, 2007. — 154 с.
8. Коваль А. Н. Язык как средство выражения мистического опыта у св. Игнатия Лойолы / А. Н. Коваль // Дифференциация и интеграция мировоззрений: философский и религиозный опыт : междунар. чтения по теории, ист. и филос. к-ры. — СПб. : ФКИЦ Эйдос, 2004. — № 18. — С. 401–433.
9. Формули інституту Товариства Ісуса, схвалені і підтвержені папами Павлом III і Юлієм III / пер. з англ. А. Маслюх // Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми. — Львів : Свічадо, 2005. — С. 3–13.
10. Кихле Ш. Игнатий Лойола. Учитель духовности / Штефан Кихле ; пер. с нем. — М. : Истина и Жизнь, 2004. — 208 с.
11. Омэнн Дж. Христианская духовность в католической традиции / Джордан Омэнн ; пер. с англ. Н. Вакуленко. — Рим ; Люблин : Изд-во Святого Креста, 1994. — 415 с.
12. O'Malley J. W. Jesuit Schools of Humanities Yesterday and Today / John W. O'Malley // Studies in the Spirituality of Jesuits. — 2015. — Vol. 47, no. 1. — P. 1–34.
13. Шевченко Т. М. Гуманістичні засади єзуїтської освіти [Електронний ресурс] / Т. М. Шевченко // Релігія в Україні : [web-сайт]. — Режим доступу : <http://www.religion.in.ua>. — Дата перегляду: 31.01.2017.
14. Лойола И. Письмо Франциску Борджа, герцогу Гандийскому (Рим, 20 сентября, 1548 г.) / И. Лойола ; пер. с испан. // Св. Игнатий Лойола. Духовные упражнения. Духовный дневник. — М. : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. — С. 366–369.